

ऋ. मैत्रावरुणिर्वसिष्ठः, २६ पूर्वार्धर्चस्य शक्तिर्वासिष्ठो वा (शाठ्यायने ब्राह्मणे), २६-२७ शक्तिर्वासिष्ठो वा(ताण्डके ब्राह्मणे)। इन्द्रः। प्रगाथः - (बृहती, सतोबृहती), ३ द्विपदा विराट् ।

मो षु त्वा वाघतश्चनारे अस्मन्नि रीरमन्।

आरात्ताचित्सधमादं न आ गहीह वा सन्नुप श्रुधि ॥ ७.०३२.०१

त्वा- त्वाम्। वाघतः- स्तोतारः। अस्मत्- अस्मत्तः। आरे- दूरे। मा। रीरमन्- रमयन्तु।
अस्मन्निकटे भवद्रमणं भवत्विति भावः। आरात्- दूरात्। चित्- अपि। नः- अस्माकम्।
सधमादम्- सहमादम्। आ गहि- आगच्छ। इह- अत्र। सन्- विद्यमानः। उप श्रुधि- शृणु ॥१॥

इमे हि ते ब्रह्मकृतः सुते सचा मधौ न मक्ष आसते।

इन्द्रे कामं जरितारो वसूयवो रथे न पादमा दधुः ॥ ७.०३२.०२

मक्षः- मक्षिकाः। मधौ। न- इव। इमे- एते। ब्रह्मकृतः- उपासकाः। ते- त्वदर्थम्। सुते- निष्पन्ने
रसे। सचा- सहैव। आसते- उपासते। हि- खलु। रथे। पादम्। न- इव। इन्द्रे। वसूयवः-
सम्पत्कामाः। जरितारः- स्तोतारः। कामम्- इच्छाम्। आ दधुः- स्थापितवन्तः ॥२॥

रायस्कामो वज्रहस्तं सुदक्षिणं पुत्रो न पितरं हुवे ॥ ७.०३२.०३

रायस्कामः- सम्पत्कामः सन्नहम्। वज्रहस्तम्- वज्रबाहुम्। सुदक्षिणम्- सुसमर्थम्। पुत्रः- सुतः।
पितरम्- जनकम्। न- इव। हुवे- आह्वये ॥३॥

इम इन्द्राय सुन्विरे सोमासो दध्याशिरः।

तां आ मदाय वज्रहस्त पीतये हरिभ्यां याह्योक् आ ॥ ७.०३२.०४

इन्द्राय- परमेश्वराय। इमे- एते। दध्याशिरः- धारणामिश्रिताः। सोमासः- रसाः। सुन्विरे-
निष्पन्नाः। तान्- तेषाम्। पीतये- अनुभूतये। मदाय- तृप्त्यर्थम्। वज्रहस्त- वज्रपाणे। हरिभ्याम्-
प्राणाश्वाभ्याम्। ओक्- देवयजनसदनम्। आ याहि- आगच्छ ॥४॥

श्रवच्छ्रुत्कर्ण ईयते वसूनां नू चिन्नो मर्धिषद्विरः।

सद्यश्चिद्यः सहस्राणि शता ददन्नकिर्दित्सन्तमा मिनत् ॥ ७.०३२.०५

श्रुत्कर्णः- अस्मत्प्रार्थनश्रोता । गिरः- मन्त्रान् । श्रवत्- शृणोतु । नः- अस्मान् । नु चित् मर्धिषत्-
मा हिनस्तु । वसूनाम्- सम्पद्विषये । ईयते- इन्द्रो याच्यते । यः । सद्यः- क्षणेन । चित्- एव ।
सहस्राणि शता- अनन्तानि । ददत्- यच्छति । दित्सन्तम्- स दातुमिच्छन्तम् । नकिः- न । मिनत्-
हिंस्यात् ॥५॥

स वीरो अप्रतिष्कृत इन्द्रेण शूशुवे नृभिः।

यस्ते गभीरा सर्वनानि वृत्रहन्सुनोत्या च धावति ॥ ७.०३२.०६

वृत्रहन्- आवरणबाधक । यः । ते- त्वदर्थम् । गभीरा- गम्भीरान् । सर्वनानि- रसान् । सुनोति-
निष्पादयति । आ धावति- त्वां प्रपन्नोस्ति । च । सः । वीरः । नृभिः- वीरैः । अप्रतिष्कृतः-
अप्रतिगतः । इन्द्रेण- परमेश्वरेण । शूशुवे- अभिगम्यते ॥६॥

भवा वरूथं मघवन्मघोनां यत्समजासि शर्धतः।

वि त्वाहतस्य वेदनं भजेमह्या दूणाशौ भरा गयम् ॥ ७.०३२.०७

मघवन्- इन्द्र । मघोनाम्- हविष्मताम् । वरूथम्- वर्म । भव । शर्धतः- बलिनः । समजासि-
सम्प्रेरयसि । त्वाहतस्य- त्वया हतेन वृत्रेण पिहितम् । वेदनम्- चिद्रश्मिभूतं धनम् । वि- विशेषेण ।
भजेमहि- लभेमहि । दूणाशः- नाशयितुमशक्यः सन् । गयम्- गृहम् । आ भर- आहर ॥७॥

सुनोता सोमपात्रे सोममिन्द्राय वज्रिणे।

पचता पक्तीरवसे कृणुध्वमित्पृणन्नित्पृणते मयः ॥ ७.०३२.०८

सोमपात्रे- रसानुभूतिमते । वज्रिणे- वज्रपाणये । इन्द्राय । सोमम्- रसम् । सुनोत- निष्पादयत ।
पक्तीः- पक्तव्यानि हृदयभावनानि हव्यानि वा । पचत । अवसे- रक्षायै । कृणुध्वम्- कुरुत । मयः-
आनन्दम् । पृणन्- यच्छन् । इन्द्रः । पृणते- पूरयति ॥८॥

मा स्नेधत सोमिनो दक्षता महे कृणुध्वं राय आतुजे।

तरणिरिज्यति क्षेति पुष्यति न देवासः कवल्वे ॥ ७.०३२.०९

सोमिनः- यज्ञान्। मा। स्नेधत- हिंसिष्ट। महे- महात्मने। आतुजे- दात्रे इन्द्राय। राये-
दानयोग्यधनप्राप्त्यर्थम्। कृणुध्वम्- कर्म कुरुत। दक्षत- सामर्थ्यं कुरुत। तरणिः- तारकः। जयति।
क्षेति- निवसति। पुष्यति- पुष्टो भवति। देवासः- देवाः। कवल्वे- कुत्सितक्रियायै।
कवोपसृष्टस्यातेः सातत्यगमनकर्मणो रूपं कवल्वुरिति सायणः। न भवन्ति ॥९॥

नकिः सुदासो रथं पर्यासं न रीरमत।

इन्द्रो यस्याविता यस्य मरुतो गमत्स गोमति ब्रजे ॥ ७.०३२.१०

सुदासः- सुदातुः। रथम्- वाहनम्। नकिः- न कोपि। पर्यास- पर्यस्यति। न रीरमत- न रमयति
च। नाक्रमत इति भावः। यस्य। इन्द्रः। अविता- रक्षिता। यस्य। मरुतः- प्राणविशेषा रक्षकाः।
सः। गोमति ब्रजे- गोष्ठे चिद्रश्मिसमूहे वा। गमत्- गच्छेत् ॥१०॥

गमद्वाजं वाजयन्निन्द्र मर्त्यो यस्य त्वमविता भुवः।

अस्माकं बोध्यविता रथानामस्माकं शूर नृणाम् ॥ ७.०३२.११

इन्द्र। यस्य। त्वम्। अविता- रक्षिता। भुवः- अभवः। सः। मर्त्यः- मनुष्यः। वाजम्- बलम्।
वाजयन्- कुर्वन्। गमत्- गच्छेत्। अस्माकम्- नः। रथानाम्- लक्ष्यप्रापकगतिभूतरथानाम्।
अविता- रक्षिता। बोधि- भव। शूर- समर्थ। अस्माकम्- नः। नृणाम्- मनुष्याणाम्। अविता
भव ॥११॥

उदिन्वस्य रिच्यतेऽशो धनं न जिग्युषः।

य इन्द्रो हरिवान्न दभन्ति तं रिपो दक्षं दधाति सोमिनि ॥ ७.०३२.१२

जिग्युषः- जयशीलस्य । धनम् । न- इव । अस्य- एतस्येन्द्रस्य । अंशः- भागः । रिच्यते-
अतिरिच्यते । यः । हरिवान्- प्राणयोगः । इन्द्रः । सोमिनि- रसनिष्पादके । दधाति- यच्छति । तम् ।
रिपुः- रिपवः । न । दभन्ति- हिंसन्ति ॥१२॥

मन्त्रमखर्वं सुधितं सुपेशसं दधात यज्ञियेष्वाम् ।

पूर्वीश्चन प्रसितयस्तरन्ति तं य इन्द्रे कर्मणा भुवत् ॥ ७.०३२.१३

अखर्व- अनल्पम् । सुधितम्- सुष्ठु धृतम् । सुपेशसम्- सुरूपम् । मन्त्रम् । यज्ञियेषु- पूज्येषु देवेषु ।
आ दधात- धारयत । यः । इन्द्रे- परमेश्वरे । कर्मणा- शोभनकर्मणा । भुवत्- भवेत् । तम् । पूर्वीः-
पुराणानि । प्रसितयः- बन्धनानि । चन- न । तरन्ति- व्याप्तुवन्ति ॥१३॥

कस्तमिन्द्र त्वावसुमा मर्त्यो दधर्षति ।

श्रद्धा इत्तै मघवन्पार्यै दिवि वाजी वाजं सिषासति ॥ ७.०३२.१४

मघवन्- सम्पद्वन् । इन्द्र । यः । श्रद्धा- श्रद्धया युक्तः । वाजी- हविष्मान् सन् । पार्यै दिवि- श्रेष्ठे
नभसि । चिदाकाशे । वाजम्- हव्यम् । सिषासति- यच्छति । त्वावसुम्- तं त्वच्छरणम् । कः ।
मर्त्यः- मनुष्यः । आ दधर्षति- आधर्षेत् ॥१४॥

मघोनः स्म वृत्रहत्येषु चोदय ये ददति प्रिया वसु ।

तव प्रणीती हर्यश्च सूरिभिर्विश्वा तरेम दुरिता ॥ ७.०३२.१५

मघोनः- इन्द्र । ये । प्रिया- प्रियाः । वसु- सम्पदः । ददति- यच्छन्ति । तान् । वृत्रहत्येषु-
आवरणबाधनेषु । चोदय- प्रेरय । तव- ते । प्रणीती- प्रकर्षनीत्या । हर्यश्च- प्राणाश्चसम्पन्न ।
सूरिभिः- विद्वद्भिः । विश्वा- सर्वाणि । दुरिता- पापानि । तरेम ॥१५॥

तवेदिन्द्रावमं वसु त्वं पुष्यसि मध्यमम् ।

सत्रा विश्वस्य परमस्य राजसि नकिञ्चा गोषु वृण्वते ॥ ७.०३२.१६

तव- ते। इन्द्र। अवमम्- भौमम्। वसु- धनम्। त्वम्। मध्यमम्- अन्तरिक्षस्थम्। वसु।
पुष्यसि। सत्रा- सहैव। विश्वस्य- सर्वस्य। परमस्य- उत्तमस्य वसोः। राजसि- स्वामित्वं करोषि।
गोषु- धेनुषु चिद्रश्मिषु निमित्तेषु। नकिः- न कोपि। त्वा- त्वाम्। वृण्वते- वारयति ॥१६॥

त्वं विश्वस्य धनदा असि श्रुतो य ई भवन्त्याजयः।

तवायं विश्वः पुरुहूत पार्थिवोऽवस्युर्नाम भिक्षते ॥ ७.०३२.१७

यः- यानि। ईम्- इमानि। आजयः- युद्धानि। भवन्ति- सन्ति। तेषु। त्वम्। विश्वस्य- सर्वस्य।
धनदाः- सम्पदायकः। श्रुतः- प्रसिद्धः। असि- भवसि। पुरुहूत- बहुभिः साहाय्यायाहूत। तव-
ते। अयम्- एषः। विश्वः- सर्वः। पार्थिवः- भौमः। अवस्युः- रक्षाकाम उपासकः। नाम-
नामोपलक्षितमन्त्रम्। भिक्षते- याचते ॥१७॥

यदिन्द्र यावत्स्त्वमेतावद्दहमीशीय।

स्तोतारमिद्धिषेय रदावसो न पापत्वाय रासीय ॥ ७.०३२.१८

इन्द्र- ईश्वर। यावतः। त्वम्। ईशिषे। एतावत्। अहम्। ईशीय- ईशित्वं वहेयम्। रदावसो-
सम्पदायक। स्तोतारम्। दिधिषेय- धारयेयम्। पापत्वाय। न। रासीय- दद्याम् ॥१८॥

शिक्षेयमिन्महयते दिवेदिवे राय आ कुहचिद्विदे।

नहि त्वदन्यन्मघवन्न आप्यं वस्यो अस्ति पिता चन ॥ ७.०३२.१९

दिवेदिवे- प्रतिदिनम्। कुहचिद्विदे- कुत्रापि वर्तमानाय। महयते- पूज्याय जनाय। रायः- धनानि।
शिक्षेयम्- दद्याम्। नः- अस्माकम्। त्वदन्यत्। आप्यम्- प्राप्यम्। नहि- नास्ति। वस्यः-
प्रशस्यः। पिता- जनकः। चन अस्ति- न भवति ॥१९॥

तरणिरित्तिषासति वाजं पुरंध्या युजा।

आ व इन्द्र पुरुहूतं नमे गिरा नेमिं तष्टेव सुद्धम् ॥ ७.०३२.२०

तरणिः- तारकः । युजा- योगमय्या । पुरन्ध्या- पुरुधारणया बुद्ध्या । वाजम्- सद्गतिम् । वज गतौ ।
सिषासति- सम्भजते । गिरा- वाचा । वः- त्वाम् । पुरुहूतम्- बहुभिः साहाय्यायाहूतम् । इन्द्रम्-
परमेश्वरम् । सुद्रवम्- शोभनदारुमयम् । नेमिम्- चक्रवलयम् । तष्टेव- शिल्पीव । आ नमे ॥२०॥

न दुष्टुती मर्त्यो विन्दते वसु न स्नेधन्तं रयिर्नशत् ।

सुशक्तिरिन्मघवन्तुभ्यं मावते देष्णं यत्पार्ये दिवि ॥ ७.०३२.२१

मर्त्यः- मनुष्यः । दुष्टुती- त्वदूषणेन । वसु- सम्पदम् । न । विन्दते- लभते । स्नेधन्तम्- हिंसकम् ।
रयिः- त्वद्वत्तधनम् । न । नशत्- व्याप्नोति । मघवन्- इन्द्र । पार्ये दिवि- श्रेष्ठे नभसि । यत् । देष्णम्-
देयं धनम् । मावते- मद्विधाय । त्वया । दीयते । तत् । तुभ्यम्- त्वत्तः । सुशक्तिः-
शोभनशक्तिसम्पन्न एव लभते ॥२१॥

अभि त्वा शूर नोनुमोऽदुग्धा इव धेनवः ।

ईशानमस्य जगतः स्वर्दृशमीशानमिन्द्र तस्थुषः ॥ ७.०३२.२२

शूर- समर्थ । इन्द्र । अदुग्धा इव धेनवः- दोहनात्पूर्वं बहुक्षीरयुक्तोदःसम्पन्नाः । अस्य- एतस्य ।
जगतः तस्थुषः- स्थावरजङ्गमानाम् । ईशानम्- ईश्वरम् । त्वा- त्वाम् । अभि- आभिमुख्येन ।
नोनुमः- नमामः ॥२२॥

न त्वावाँ अन्यो दिव्यो न पार्थिवो न जातो न जनिष्यते ।

अश्वायन्तौ मघवन्निन्द्र वाजिनौ गव्यन्तस्त्वा हवामहे ॥ ७.०३२.२३

त्वावान्- त्वत्समः । दिव्यः- देवेषु वा । पार्थिवः- मनुष्येषु वा । नान्योस्ति । न पूर्वं जातः । न
जनिष्यते । मघवन्- सम्पद्वन् । इन्द्र । अश्वायन्तः- तुरगकामा इत्याधिभौतिके । प्राणकामा
इत्याध्यात्मिके । वाजिनः- गतियुक्ताः । गव्यन्तः- धेनुकामा इत्याधिभौतिके । चिद्रश्मिकामा
इत्याध्यात्मिके । त्वा- त्वाम् । हवामहे- आह्वयामः ॥२३॥

अभी षतस्तदा भरेन्द्र ज्यायः कनीयसः ।

पुरुवसुर्हि मघवन्सनादसि भरेभरे च हव्यः ॥ ७.०३२.२४

ज्यायः- जेष्ठ । मघवन्- सम्पद्वन् । इन्द्र । कनीयसः- कनिष्ठस्य । सतः- वर्तमानस्य । मम । तत् ।
अभि आ भर- आवह । पुरुवसुः- प्रभूतसम्पत्कामः । सनात्- सनातनकालात् । भरेभरे- निवाहि
निवाहि । च । हव्यः- आहूतः । असि- भवसि ॥२४ ॥

परां णुदस्व मघवन्नमित्रान्सुवेदां नो वसू कृधि ।

अस्माकं बोध्यविता महाधने भवा वृधः सखीनाम् ॥ ७.०३२.२५

मघवन्- इन्द्र । अमित्रान्- शत्रून् । परा नुदस्व- नाशय । नः- अस्मभ्यम् । वसु- वसूनि । सुवेदा-
सुलभ्यानि । कृधि- कुरु । महाधने- महत्यां सम्पदि निमित्तायाम् । अविता- रक्षिता सन् ।
अस्माकम्- अस्मान् । बोधि- बुद्ध्यस्व । सखीनाम्- मित्राणाम् । वृधः- वर्धकः । भव ॥२५ ॥

इन्द्र क्रतुं न आ भर पिता पुत्रेभ्यो यथा ।

शिक्षां णो अस्मिन्पुरुहूतं यामनि जीवा ज्योतिरशीमहि ॥ ७.०३२.२६

इन्द्र- परमेश्वर । नः- अस्मभ्यम् । क्रतुम्- प्रज्ञाम् । पिता- जनकः । पुत्रेभ्यः- सुतेभ्यः । यथा-
इव । आ भर- आहर । अस्मिन्- एतस्मिन् । यामनि- मार्गे । पुरुहूत- बहुभिः साहाय्यायाहूत ।
नः- अस्मान् । शिक्ष । जीवाः- जीवन्तः । ज्योतिः- प्रकाशम् । अशीमहि- अनुभवेम ॥२६ ॥

मा नो अज्ञाता वृजना दुराध्यो माशिवासो अव क्रमुः ।

त्वया वयं प्रवतः शश्वतीरपोऽति शूर तरामसि ॥ ७.०३२.२७

अज्ञाताः- अपरिचिताः । वृजनाः- पापाः । दुराध्यः- दुष्टा दुराराध्या अपूज्या इति भावः । नः-
अस्मान् । मा । अवक्रमुः- अवचक्रमुः । शूर । त्वया- भवता । वयम् । शश्वतीः- बह्वीः । प्रवतः-
प्रवणाः । अपः- मूलशक्तिधाराः । अति तरामसि- अतितराम ॥२७ ॥